

Голові разової спеціалізованої вченої ради
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
докторці юридичних наук, професорці,
завідувачці відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
Онщенко Наталії Миколаївні

ВІДГУК

**офіційного опонента – докторки юридичних наук, професорки,
завідувача кафедри права Європейського Союзу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Комарової Тетяни В'ячеславівни
на дисертацію Коваленко Юлії Олександрівни
«Захист персональних даних у практиці Європейського суду з прав
людини та Суду Європейського Союзу: порівняльний аналіз», поданої на
здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29 «Міжнародні
відносини» за спеціальністю 293 – «Міжнародне право»**

Актуальність обраної теми. Дисертаційне дослідження Ю. О. Коваленко присвячене вивченню теоретичних та практичних аспектів захисту персональних даних у правових системах Ради Європи та Європейського Союзу, а також розвитку стандартів такого захисту практикою Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу.

Захист персональних даних регламентований у низці міжнародно-правових актах як безпосередньо, так і опосередковано, тобто через закріплення права на повагу до приватного та сімейного життя. Зважаючи на використання нових інформаційно-цифрових технологій, впровадження технологій штучного інтелекту, необхідності транскордонного обміну персональними даними право на захист персональних даних почало формуватися як самостійне право на рівні з правом на повагу приватного життя. Однак у міжнародному праві прослідковується фрагментація норм щодо захисту персональних даних, оскільки більшість міжнародно-правових актів у цій сфері є регіональними або містять рекомендаційні норми. За таких

обставин становлення стандартів захисту персональних даних відбувалося переважно у рамках діяльності Ради Європи та Європейського Союзу, що призвело до формування європейських стандартів захисту персональних даних, які набули значного поширення у світі та сприяли гармонізації норм у цій сфері. Для визначення тенденцій та закономірностей розвитку стандартів захисту персональних даних у Раді Європи та Європейського Союзу важливим є дослідження практики Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу, яка, безумовно, впливає на формування і розвиток концептуальних підходів до захисту персональних даних, визначає особливості гарантування права на захист персональних даних та сприяє утвердженню основоположних принципів у цій сфері.

Водночас дослідження європейських стандартів захисту персональних даних є важливим у контексті набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу та відповідно, необхідності адаптації положень національного законодавства України до *acquis* Європейського Союзу, зокрема, у сфері захисту персональних даних, що випливає з положень статті 15 Угоди про асоціацію України, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її членами-державами, з іншої сторони.

З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Ю. О. Коваленко є актуальним та своєчасним для вітчизняної юридичної науки, зокрема науки міжнародного права, а також має практичне значення для захисту прав людини.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні. Дисертація має логічну та вдало продуману структуру, що дозволило здобувачці вирішити поставлені завдання та досягти мети дослідження. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, є належним чином обґрунтованими. Авторкою використано ґрунтовну джерельну базу (346 джерел), більшість з опрацьованих джерел становить праці (переважно

англомовні) зарубіжних і вітчизняних учених, які були глибоко та критично проаналізовані, а також міжнародно-правові акти Ради Європи та Європейського Союзу, практика міжнародних органів, національне законодавство України.

Дисертантка побудувала своє дослідження за планом, спрямованим на багатоаспектне виконання поставлених перед нею завдань. Дисертація характеризується системністю, аргументованістю та послідовністю викладення матеріалу. Для ознайомлення зі змістом та основними результатами дисертації здобувачкою представлена анотація, аналіз змісту якої свідчить про її відповідність основним положенням, викладеним у тексті дисертації.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, предмета та об'єкт дослідження, його методологічна основа, наукова новизна, теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

У розділі 1 «Становлення та розвиток права на захист персональних даних у міжнародному праві» проаналізовано виникнення, етапи виникнення та становлення права на захист персональних даних, концептуальні підходи права на захист персональних даних у доктрині та практиці міжнародного права, а також понятійно-категоріальний апарат крізь призму європейських стандартів захисту персональних даних. Дисертантка справедливо зауважує, що право на захист персональних даних *sui generis* слід розглядати як тісно пов'язане та таке, що доповнює традиційні права, закріплені в Конвенції про захист прав та основоположних свобод та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, оскільки захист даних прагне забезпечити повне та ефективне застосування основоположних прав людини у відносно новому цифровому контексті (стор. 33-34).

У розділі 2 «Особливості захисту персональних даних у Європейському суді з прав людини» вивчено правові засади регулювання захисту персональних даних у Раді Європи, проаналізовано практику Європейського суду з прав людини та узагальнено основні підходи, що

використовуються у справах, пов'язаних із гарантуванням права на захист персональних даних. На схвальну оцінку заслуговує висновок дисертантки, що завдяки судовій інтерпретації ключових принципів захисту персональних даних Європейський суд з прав людини сприяє становленню, розвитку та ефективному впровадженню на практиці європейських стандартів захисту персональних даних (стор. 98).

У розділі 3 «Захист персональних даних у Суді Європейського Союзу» розкрито особливості правового регулювання захисту персональних даних у праві Європейського Союзу та підходи до захисту персональних даних у Суді справедливості Європейського Союзу. Дисертантка звертає увагу на тому, що з набранням чинності Лісабонським договором 2007 р., який вніс зміни до установчих договорів Європейського Союзу та змінив юридичний статус Хартії Європейського Союзу, порівнявши її до установчих договорів Європейського Союзу, захист персональних даних набув якісно нового рівня захисту, адже був гарантований на рівні нового основоположного права, яке розглядалося окремо від права на захист приватного життя. Ці зміни, як зауважує дисертантка, одночасно прослідковуються і в практиці Суду справедливості Європейського Союзу (стор. 144).

У розділі 4 «Стан впровадження європейських стандартів захисту персональних даних у законодавство України» приділено увагу законодавчим гарантіям захисту персональних даних і практиці їх забезпечення в Україні, стан виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань у сфері захисту персональних даних, а також еволюція вітчизняного законодавства у процесі його адаптації до *acquis* Європейського Союзу.

Завершується дисертаційне дослідження розгорнутими висновками, які відображають отримані результати проведеної дослідницької роботи Коваленко Ю. О.

Наукова новизна представлених результатів. Дисертаційне дослідження є одним з перших комплексних досліджень практики

Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу, в якому висвітлено теоретичні та практичні проблеми, пов'язані із захистом персональних даних.

Дисертанткою ґрунтовно висвітлено не тільки становлення та розвиток права захисту персональних даних у доктрині та практиці міжнародного права, але й проаналізовано положення значної кількості міжнародно-правових актів, що стосуються захисту персональних даних, а також визначено перспективні напрями розвитку механізму захисту персональних даних у Раді Європи та Європейському Союзі з огляду на практику Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу. Окремо дисертантка звертає увагу на виклики, що постають у сфері захисту персональних даних у зв'язку зі світовою пандемією COVID-19, використанням штучного інтелекту, а також загрози сучасності, серед іншого, пов'язані зі збройною агресією України.

Дослідивши методологічну та емпіричну базу дослідження можна зробити висновок, що отримані дисертанткою результати є обґрунтованими і мають наукову новизну. Варто відзначити, основні положення та висновки, які обґрунтовуються вперше:

- значення і роль європейських стандартів захисту персональних даних у вітчизняній науці міжнародного права та у процесі вдосконалення національного законодавства як найбільш узагальнених, керівних правових засад, підходів та принципів у цій сфері, які поступово набули значного поширення і сприяли гармонізації норм щодо захисту персональних даних на міжнародному рівні;

- поділ європейських стандартів захисту персональних даних на три покоління з огляду на їх еволюційний розвиток та зауважено, що європейські стандарти захисту персональних даних третього покоління – оновлена Конвенція № 108+ та Загальний регламент про захист даних – гарантують право на захист персональних даних як основоположне право кожної

людини, незалежно від національності чи місця проживання, що свідчить про персоноцентричність та екстериторіальність застосування їх норм;

- основні підходи, концепції і принципи, які використовують ЄСПЛ та Суд ЄС в контексті захисту персональних даних, а також вплив практики Європейського суду з прав людини та Суду ЄС на забезпечення основоположного права людини на захист персональних даних та утвердження європейських стандартів захисту персональних даних;

- перспективні напрями адаптації законодавства України відповідно до європейських стандартів захисту персональних даних, що закріплені у Конвенції № 108+ зі змінами, внесеними Протоколом CETS № 223, та Загальному регламенті про захист даних, зокрема щодо оновлення основних термінів, таких як «контролер даних» та «оператор даних», та закріплення нових термінів, таких як «профайлінг», «псевдонімізація», «обмежена обробка», «наглядний орган», удосконалення визначення поняття «згода на обробку даних», деталізації прав суб'єкта даних;

- доцільність удосконалення інституційного механізму контролю у сфері захисту персональних даних в Україні відповідно до вимог європейських стандартів захисту персональних даних, з урахуванням критеріїв незалежності, об'єктивності, неупередженості та безсторонності, що сприятиме ефективній реалізації права на захист персональних даних;

Також у ході дослідження дисертанткою удосконалено, серед іншого: підходи до періодизації становлення та розвитку європейських стандартів захисту персональних даних з огляду на національні, історичні та ідеологічні відмінності у сприйнятті приватності та захисту персональних даних, існування різних конкуруючих моделей захисту даних; концепцію розмежування права на приватне життя та права на захист персональних даних з огляду на їх роль в інформаційному суспільстві; теорію співвідношення і розмежування категорій «персональні дані», «конфіденційна інформація», «інформація про приватне та сімейне життя» у вітчизняній науці міжнародного права.

Висновки авторки, висловлені пропозиції та рекомендації можуть бути враховані у теоретичній та практичній сферах. Зокрема, результати дослідження можуть бути враховані у законотворчій діяльності під час удосконалення законодавства відповідно до основних європейських стандартів захисту персональних даних, у вітчизняній судовій практиці в процесі застосування європейських стандартів у цій сфері, у навчальному процесі під час викладання навчальних дисциплін: «Міжнародне право», «Правові аспекти діяльності Ради Європи», «Право Європейського Союзу», під час розробки навчальних посібників і програм з теорії та практики міжнародного права у сфері захисту основоположних прав людини, а також інших навчально-методичних матеріалів з питань захисту персональних даних.

Виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Достовірність отриманих дисертанткою наукових результатів забезпечується широким використанням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Під час написання роботи використаний історико-правовий метод (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 3.1, 4.3), метод аналізу та синтезу (підрозділ 1.2), логіко-семантичний метод (підрозділи 1.3, 4.1, 4.2, 4.4), формально-логічний метод (підрозділи 1.3, 4.1), метод аналізу та збору інформації (підрозділи 2.1, 3.1, 3.2), системний метод (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3, 3.4) та порівняльно-правовий метод (підрозділи 2.2, 2.3, 3.3, 3.4, 4.2). Як вбачається з відповідних положень дисертації, здобувачка володіє методологією наукової діяльності, що дозволило їй виконати поставлені наукові завдання.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою публікації. Основні наукові положення та висновки були повною мірою висвітлені в опублікованих працях, а саме: у трьох наукових статтях, з яких – стаття у фаховому виданні України, стаття у періодичному виданні *Masaryk University Journal of Law and Technology*, проіндексованому у наукометричній базі даних Scopus, віднесеному до третього квартиля (Q3)

відповідно до класифікації SCImago Journal and Country Rank, що може бути прирівняна до двох публікацій, стаття у науковому періодичному виданні з фахового напрямку держави-члена Європейського Союзу (*Visegrad Journal on Human Rights*), а також під час виступів на шести міжнародних науково-практичних конференціях. Усі публікації пов'язані з темою дисертаційного дослідження та розкривають його зміст. Варто зауважити, що дві наукові статті опубліковані англійською мовою, що дозволяє представити основні результати дослідження та привернути увагу до проблематики дослідження більш широкого кола науковців.

Відповідність дисертаційного дослідження встановленим вимогам.

Дисертація Ю. О. Коваленко відповідає вимогам, встановленим чинним законодавством, а саме Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» № 40 від 12 січня 2017 року, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Відсутність порушення академічної доброчесності. При вивченні роботи Ю. О. Коваленко не було виявлено ознак академічного плагіату чи інших порушень, які ставлять під сумнів самостійний характер виконаного дослідження. Використання ідей, результатів та текстів інших авторів містять посилання на відповідне джерело. У відповідних розділах дисертаційного дослідження здійснено посилання на публікації дисертантки, які пов'язані з темою дослідження та розкривають її зміст.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Відзначаючи актуальність, наукову та практичну цінність дисертаційного дослідження, варто звернути увагу на окремих дискусійних положеннях дисертаційної роботи Коваленко Юлії Олександрівни.

1. У третьому розділі дисертантка проаналізувала низку актів первинного та вторинного права Європейського Союзу щодо

захисту персональних даних, а також оновлення правового регулювання Європейського Союзу в цій сфері шляхом прийняття Регламенту Європейського Парламенту і Ради 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (підрозділи 3.1 та 3.2). У роботі дисертантка також зауважує, що Робоча група з питань захисту фізичних осіб при обробці персональних даних, яка була створена відповідно до статті 29 Директиви 95/46/ЄС, так звана Робоча група статті 29 (стор. 126), а також Європейська рада із захисту даних, яка є наступником Робочої групи статті 29 (стор. 139) уповноважені видавати рекомендації, висновки, керівництва стосовно тлумачення тих чи інших норм у сфері захисту персональних даних. На нашу думку, дисертантці варто було б також звернути увагу на значення і роль актів рекомендаційного характеру, виданих Робочою групою статті 29 та Європейською радою із захисту даних.

2. У роботі констатується, що у Європейського суду з прав людини та Суду справедливості ЄС нема єдності практики щодо тлумачення певних прав та їх обсягу. При цьому не наводяться такі приклади та не проводиться порівняння практики щодо захисту персональних даних, що могло б посилити результати дисертаційного дослідження. Наприклад, у дисертаційній роботі здобувачка аналізує рішення Європейського суду з прав людини у справі *Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy v. Finland*, яка була розглянута Європейським судом з прав людини після винесення преюдиційного рішення Судом справедливості Європейського Союзу у справі *Tietosuojavaltuutettu v. Satakunnan Markkinapörssi Oy and Satamedia Oy* тож було б цікаво почути думку щодо позицій відповідних судів. Також цікаво було б почути міркування здобувачки стосовно потенційного конфлікту юрисдикції

Європейського суду з прав людини та Суду справедливості ЄС, що може виникати у контексті тлумачення обсягу відповідних прав.

3. Певне зауваження викликає використання дисертанткою терміну «Суд Європейського Союзу», котрий є не досить коректним, оскільки судова система ЄС офіційно носить назву Суд справедливості Європейського Союзу та складається із Суду справедливості та Загального суду. Виходячи з обсягу юрисдикції кожної судової ланки ЄС, можна зробити висновок, що саме Суд справедливості вплинув на формування стандартів захисту персональних даних в ЄС. Тож рекомендується вживати коректну термінологію у позначенні інститутів ЄС.

Зазначені зауваження та рекомендації жодним чином ставлять під сумнів завершеність результатів та позитивної оцінки дисертаційного дослідження Ю. О. Коваленко, а мають характер наукової дискусії та спрямовані на уточнення окремих позицій дисертантки.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Коваленко Юлії Олександрівни на тему «Захист персональних даних у практиці Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу: порівняльний аналіз» є самостійним, завершеним науковим дослідженням. Зміст роботи відповідає поставленій меті та завданням, результати є актуальними, достовірними та обґрунтованими, а також мають належний рівень наукової новизни та теоретичне і практичне значення для розвитку правової науки.

Враховуючи викладене, дисертаційна робота Коваленко Юлії Олександрівни на тему «Захист персональних даних у практиці Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу: порівняльний аналіз» на здобуття ступеня доктора філософії відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016

року № 261 (зі змінами і доповненнями від 19 травня 2023 року № 502), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44 (зі змінами і доповненнями від 21 березня 2022 року № 341), а її авторка – Коваленко Юлія Олександрівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії в галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право».

4 січня 2024 р.

Офіційний опонент:

**докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри права Європейського Союзу,
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

Т. В. КОМАРОВА